

УДК 94(476)
ББК 63.(4 Бей)
С916

Друкуецца па рашэнні рэдакцыйна-выдавецкага савета БДПУ

Рэдкалегія:

старшыня арганізацыйнага камітэта канферэнцыі, доктар гістарычных навук,
прафесар, дэкан гістарычнага факультэта БДПУ *М.М. Забаўскі*;
доктар гістарычных навук, прафесар, загадчык кафедры славянскай гісторыі і
метадалогіі гістарычнай навукі БДПУ *А.П. Жытко* (навук. рэд.);
доктар гістарычных навук, прафесар, загадчык кафедры гісторыі новага і навейшага
часу БДПУ *Г.А. Космач*;
доктар гістарычных навук, прафесар, загадчык кафедры гісторыі Беларусі БДПУ
А.М. Люты;
доктар гістарычных навук, прафесар, загадчык кафедры айчыннай і сусветнай
гісторыі БДПУ *В.А. Пілюцкі*;
доктар гістарычных навук, прафесар, загадчык кафедры гісторыі старажытных
цывілізацый і сярэднявечча БДПУ *У.В. Тугай*;
доктар гістарычных навук, прафесар кафедры гісторыі старажытных цывілізацый і
сярэднявечча БДПУ *М.І. Мініцкі*;
доктар гістарычных навук, прафесар кафедры гісторыі Беларусі БДПУ *М.К. Сакалоў*;
доктар гістарычных навук, прафесар кафедры славянскай гісторыі і метадалогіі
гістарычнай навукі БДПУ *В.М. Фамін*;
доктар гістарычных навук, прафесар кафедры гісторыі новага і навейшага часу БДПУ
І.Р. Чыкалава;
начальнік Вучэбна-выдавецкага цэнтра БДПУ *В.Я. Навагродскі*

**Сучасныя падыходы да вывучэння крыніц па гісторыі Беларусі. Да 1000-годдзя
С916** летапіснай Літвы: матэрыялы Рэсп. навук.-тэарэт. канф., г. Мінск, 18 снеж. 2009 г. /
Бел. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка; рэдкал. М.М. Забаўскі, А.П. Жытко (навук. рэд.),
Г.А. Космач і інш. – Мінск: БДПУ, 2009. – 248 с.
ISBN 978-985-501-841-5.

У матэрыялах канферэнцыі разглядаюцца сучасныя падыходы да вывучэння крыніц
па актуальных пытаннях сацыяльна-эканамічнай і палітычнай гісторыі Беларусі са
старажытных часоў да сучаснасці.

Адрасуецца навукоўцам, выкладчыкам, студэнтам вышэйшых навучальных устаноў і
ўсім, хто цікавіцца праблемамі айчыннай гісторыі.

УДК 94(476)
ББК 63.(4 Бей)

© БДПУ, 2009

ISBN 978-985-501-841-5

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Установа адукацыі

«Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка»

Гістарычны факультэт

**СУЧАСНЫЯ ПАДЫХОДЫ
ДА ВЫВУЧЭННЯ КРЫНІЦ
ПА ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ
ДА 1000-ГОДДЗЯ ЛЕТАПІСНАЙ ЛІТВЫ**

*Матэрыялы Рэспубліканскай навукова-тэарэтычнай канферэнцыі
г. Мінск, 18 снежня 2009 г.*

Мінск 2009

неабходнасць правядзення VII рэвізіі раней вызначаных тэрмінаў: указ аб правядзенні новай рэвізіі быў апублікаваны 20 чэрвеня 1815 г. [33]. Рэвізія была завершана ў 1817 г., але яе недакладнасць заставіла неаднаразова дапаўняць даныя; праверка звестак гэтай рэвізіі працягвалася да 1835 г. [34].

VIII рэвізія была пачата ў другой палове 1833 г. згодна ўказу ад 16 чэрвеня 1833 года, а заканчвалася да 1836 г.; праверка даных гэтай рэвізіі працягвалася да 1843 г. [35].

Па VIII рэвізіі захавалася 17 акладных кніг за ўсе гады, пачынаючы з 1829 года і заканчваючы другой паловай 1851 г. [36].

Па IX рэвізіі, якая была пачата ў студзені 1850 г., захаваліся даныя за 1850 і 1854 гг. [37]. Выявіць акладныя кнігі па X рэвізіі даследчыкам не ўдалося, там апублікаваны толькі павятовыя пераліковыя ведамасці аб колькасці і складзе насельніцтва Расійскай імперыі [38]. Па X рэвізіі, якая закончылася ў 1856 г., няпоўнасцю ўлічана непадаткавае насельніцтва. У большасці губерняў адсутнічаюць звесткі аб дваранстве, таму пры падліках гарадскога насельніцтва ў 1858 г. выкарыстоўвалі даныя адміністрацыйна-паліцэйскага ўліку, апублікаваныя ў другім выпуску «Статыстычных табліц Расійскай імперыі, выдадзеных на распараджэнні міністра ўнутраных спраў, Цэнтральным статыстычным камітэтам», – «Наяўнае насельніцтва імперыі за 1858 г.»

Царскі ўрад рабіў захады, каб спыніць злоўжыванне пры прадстаўленні рэвізскіх сказаў і вызначыць сапраўдную колькасць падатнага насельніцтва. Падаткавы гнёт, плата нядоімак багатымі членамі гарадскіх таварыстваў вымусілі гарадскія вярхі ўтойваць частку рэвізскіх душ. Так, па V рэвізіі ў Гродзенскай губерні ўтоена па г. Рэчыцы 45 чалавек мяшчанскага насельніцтва [39], па VI рэвізіі было запісана навагрудскім гарадскім таварыствам 700 душ мужчынскага полу [40]. Асабліва шмат злоўжыванняў і недакладнасцей было выяўлена ў пераходны перыяд правядзення VII рэвізіі. З 1817 па 1834 г. па Расіі было дадаткова ўлічана 887880 душ мужчынскага полу прапісных, 68260 душ беплых і 28588 душ мужчынскага полу, залішне запісаных па рэвізіі [41]. У Гродзенскай і Віленскай губернях за перыяд з 15 жніўня 1816 г. па 1 жніўня 1820 г. было падана 10 дадатковых рэвізскіх сказаў на 86799 душ мужчынскага полу, з іх 1657 чалавек мяшчан-хрысціян і 28495 чалавек мяшчан-яўрэяў [42]. У Мінскай губерні ўтоена 2710 душ [43]. Акрамя таго, яўрэйскія таварыствамі было ўтоена ў гарадах Мінскай губерні яшчэ 3589 душ [44]. У Мінску прапушчана па VII рэвізіі 10 чалавек, якія знойдзены былі толькі ў 1834 г. [45]. У 1830 г. была праведзена праверка даных VII рэвізіі ў гарадах Віцебскай губерні; было выяўлена, што ў гарадах губерні прапушчана каля 1500 душ мужчынскага полу [46]. У мястэчках Полацкага і Гарадзкіскага павеятаў колькасць прапісных складала 522 і 1000 душ мужчынскага полу [47]. Аб недакладнасці VII рэвізіі сведчыць «Параўненне ведамасці па Гродзенскай губерні» [48] і скаргі членаў рэчыцкага кагэцтва аб недакладным правядзенні перапісу [49].

Разгледжаныя вышэй недахопы рэвізскага ўліку насельніцтва, зразумела, зніжаюць каштоўнасці рэвізскіх матэрыялаў як самай поўнай крыніцы па іх

наасельніцтва Расійскай імперыі ў XVIII – першай палове XIX ст., што было перашкодай для правядзення рэвізіі (улік падатнага насельніцтва). Даныя рэвізіі неабходна дапоўніць рознымі архіўнымі матэрыяламі, на падставе якіх складзіць агульную выяву насельніцтва па гарадах і мястэчках.

У 1778 года ўказ сенац прапасаў губернатарам і намесніцкім управам правесці перапіс у сенац ведамасці аб ліку душ, у гарадах па губерні ў іх адміністрацыйна-паліцэйскай [50].

У першай палове XIX ст. пры губернскіх управах пачалі стварацца аддзяленні статыстычных камітэтаў, у абавязкі якіх уваходзіў і збор звестак аб насельніцтве [51].

У пераходны перыяд адміністрацыйна-паліцэйскага ўліку хаця і грунтаваўся часцей за ўсё на рэвізскіх даных, але часам вельмі адрозніваўся ад іх. Так, па даных аддзялення статыстыкі ў Мінску за 1811 г. паказана мяшчан па гарадах Мінскай губерні 1000 чалавек, у Мінску, напрыклад, улічана мяшчан напалову менш, чым у рэвізіі [52].

У пераходны перыяд адміністрацыйна-паліцэйскага ўліку сведчаць наступныя звесткі аб колькасці гараджан са справаздачы аддзялення статыстыкі ў Мінску за 1824 і 1828 гг. [54].

Вялікая Літва	Варысаў	Бабруйск	Ігумен	Мазыр	Пінск
3366	2491	3556	644	2214	4140
3802	2188	6829	895	2920	4227

Відна, што даныя аб колькасці жыхароў у гарадах Мінскай губерні з годаў рэвізіі адрозніваюцца ад рэвізскіх даных, і гэтыя адрозненні з годаў у значнай ступені разыходзяцца. Так, у Бабруйску прырост насельніцтва ў 1828 г. адносна 1824 г. складае 100%, у Мазыры 100%, у Ігумене 37%, у Вялікай Літве 13%, у Пінску 2%. Такія называюць растлумачыць немагчыма. Відна, за 1825 г. па Мінску было ўлічана толькі даныя аб колькасці жыхароў мужчынскага полу або таварыстваў, у тым ліку і аб колькасці бабруйскага ваеннага гарнізона. Няма даверу ў даныя аддзялення статыстыкі Мінскай губерні – 37859 чалавек [55], у той час як справаздачы за 1825 г. па Мінску было ўлічана 25944 жыхароў мужчынскага полу (без уліку даных па гарадах Мінскай губерні, у тым ліку і аб колькасці жыхароў мужчынскага полу, улічаных у звесткі па гэтых мястэчках не за ўсе гады) налічвалася 25944, а ў рэвізіі 2710 душ [43].

У пераходны перыяд адміністрацыйна-паліцэйскага ўліку насельніцтва ў гарадах Мінскай губерні ўтоена 2710 душ [43]. Акрамя таго, яўрэйскія таварыствамі было ўтоена ў гарадах Мінскай губерні яшчэ 3589 душ [44]. У Мінску прапушчана па VII рэвізіі 10 чалавек, якія знойдзены былі толькі ў 1834 г. [45]. У 1830 г. была праведзена праверка даных VII рэвізіі ў гарадах Віцебскай губерні; было выяўлена, што ў гарадах губерні прапушчана каля 1500 душ мужчынскага полу [46]. У мястэчках Полацкага і Гарадзкіскага павеятаў колькасць прапісных складала 522 і 1000 душ мужчынскага полу [47]. Аб недакладнасці VII рэвізіі сведчыць «Параўненне ведамасці па Гродзенскай губерні» [48] і скаргі членаў рэчыцкага кагэцтва аб недакладным правядзенні перапісу [49].

Разгледжаныя вышэй недахопы рэвізскага ўліку насельніцтва, зразумела, зніжаюць каштоўнасці рэвізскіх матэрыялаў як самай поўнай крыніцы па іх

стан сельскай гаспадаркі: земляробства, жывёлагадоўля, сававодства. Дадзены падрабязныя звесткі пра колькасць прамысловых устаноў і промыслаў: кірмашах (назва населенага пункта, час кірмашу, якія тавары прывезены прыкладны кошт прывезеных тавараў і прададзеных, зрэдку прыкладны колькасць насельніцтва); аб стане дарог; купецкіх капіталах; выдзельных гандлёвых пасведчаннях; цэнах на прадметы першай неабходнасці. А Гродзенскай і Віленскай губернях – аб узове і вывазе тавараў, мытных пошлінах.

Звесткі пра сацыяльна-эканамічнае развіццё Беларусі ўтрымліваюцца таксама ў фондзе канцэлярыі віленскага генерал-губернатара «Нацыянальна-дзяржаўнага гістарычнага архіва Рэспублікі Літва» (ф. 378). Аднак больш частка дакументаў, якая характарызуе працэсы распаду феадальна-прыгонніцкага зараджэння капіталістычных адносін можна ўзяць ў фондах гістарычных архіваў Рэспублікі Беларусь у Мінску і Гродна.

Асобнае месца сярод крыніц займаюць матэрыялы фондаў канцэлярыі мінскага (ф. 295), віцебскага (ф. 1430), магілёўскага (ф. 2001) і гродзенскага (ф. 129) грамадзянскіх губернатараў.

Звесткі, што захоўваюцца ў гэтых фондах, больш дакладныя, чым матэрыялы РДГА ў Санкт-Пецярбурзе, паколькі тут захаваліся не толькі копіі справаздач, а і першапачатковыя даныя, на аснове якіх складаліся справаздачы. Іх параўнальнае паказвае, што адны звесткі ў справаздачах, збор якіх не быў звязаны з фіксальнымі мэтамі і сведчыў аб дзейнасці губернатара (дарогі, кірмашы, прамысловыя прадпрыемствы, рамёствы, адукацыя і г. д.), завываліся, а з іншымі зборам падаткаў і подацей (колькасць насельніцтва, абавязанага плаціць падаткі і податкі, купецкія капіталы і г. д.) – заніжаліся. Прысутнасць першапачатковых матэрыялаў дазваляе ўдакладніць статыстычныя даныя.

Канцэлярыі грамадзянскіх губернатараў былі заснаваны ўказамі сенаксцэраў мінская – ад 13 сакавіка 1793 г., астатнія – 27 лютага 1802 г. У фондах канцэлярыі сканцэнтраваны звесткі аб колькасці насельніцтва (у сельскай мясцовасці, гарадах і мястэчках), размеркаванні іх па сацыяльных групам, маёмасць даныя аб развіцці промыслаў, рамёстваў, эвалюцыі цэхавай сістэмы, працэсы прамысловых прадпрыемстваў з колькасцю рабочых на іх, звесткі аб павіннасцях і іншых павіннасцей падатнага насельніцтва. Аб нядоімках і рэкрутацыйных наборах, развіцці ўнутранага і знешняга гандлю, будоўлі дарог, мастоў, пераважна аб гарадах і мястэчках, колькасці войскаў на тэрыторыі губерняў і інш.

Блізкія па характары звесткі аб сацыяльна-эканамічным развіцці Беларусі канца XVIII – пачатку XIX ст., змяшчаюцца ў фондах намесніцкіх праўленняў (ф. 2002 – Магілёўскае намесніцкае праўленне і ф. 2567 – Полацкае намесніцкае праўленне), а таксама канцэлярыі віцебскага, магілёўскага і смаленскага генерал-губернатара (ф. 1297).

Фонды земскіх судаў захавалі звесткі аб пастаўках харчу і фуражу для войска ў колькасці населеных месц і колькасці насельніцтва многіх паведаў, аб пастаўках ўраджай зерня, ведамасці аб кошце на хлеб, харч, соль, фураж, рабочую сілу

і іншыя матэрыялы. У фондзе Мінскага губернскага для ваенных павіннасцей праўлення (ф. 1537) змяшчаюцца ведамасці аб колькасці даведзеных да галечы тавараў Мінскай губерні ў час вайны 1812 г. і запісаных на іх падатках і звесткі аб суднаходных шляхах зносін і абаротах сплаўнога гандлю ў фондах Віцебскай суднаходнай дыстанцыі (ф. 2667).

Значныя апісанні панскіх уладанняў і ўладанняў гарадоў і прыватных землеў з указаннем колькасці зямель, звесткі аб рэвізіях (аглядах) стану землеў з указаннем сената аб вызваленні з-пад улады памешчыкаў у Віцебскай губерні, імяныя спісы панцырных баяраў, якія выйшлі з сялянства, аб размежаванні іх зямель захаваліся ў справах Віцебскай (ф. 1437) і Гродзенскай (ф. 129) губерні ў царскія часы.

Звесткі аб гандлёвых і прамысловых прадпрыемствах, аб збіранні з іх звесткі аб маёмасці можна знайсці ў ф. 333 (Мінская казённая палата), ф. 335–336, 2161, 2794) і інш. У фондах канцэлярыі захавалі справы па жалабах царкоўных членаў з вярной зямлі, сенажацей, павелічэнне павіннасцей (ф. 937, 938) і справах выкарыстаць фонды магнатаў Радзівілаў (ф. 694) і Віцебскага (ф. 3014).

Звесткі аб гарадскіх дум, якія былі заснаваны Кацярынай II 21 красавіка 1785 года, захаваліся ў фондах магістратаў змяшчаюцца звесткі пра добраўпарадкаванне гарадоў, аб выдатках, нядоімках, аб выдзяленні ў арэнду гарадской зямлі, вагаў, зямель, гарадскіх лавак, прамысловых устаноў.

У фондах магістратаў маюцца звесткі (акрамя вышэйназваных) аб найменнях членаў гарадскіх дум, памерах унутранага і знешняга гандлю, збору і размеркаванні падаткаў і выдаткаў. Акрамя звесткі ў фондах магістратаў маюцца не па ўсіх гарадах, звесткі аб найменнях членаў дум у гарадах: Мінск (ф. 149), Бабруйску (ф. 151), Мазыры (ф. 164), Рэчыцы (ф. 168), Віцебску (ф. 170), Гомелі (ф. 171), Ігумені (ф. 172), Лідзе (ф. 173), Мінска-Маскоўскай губерні (ф. 174), Пінску (ф. 175), Полацку (ф. 176), Рэчыцкай губерні (ф. 177), Магілёве (ф. 2109), і Суражы (ф. 2941). Фонды інтэрпрэтацыі звестак аб сацыяльна-эканамічным развіцці гарадоў і мястэчак у канцы XVIII ст., складзена на польскай мове [65].

Звесткі аб спецыяльнасцях, аб колькасці цэхаў і цэхавых майстроў, аб рамесных упраў, дагаворы паміж майстрамі і чаляднікамі, аб працэсах утварэння цэхавых упраў, аб прыёме вучняў і выдачы ім пасведчанняў па павіннасцях, найменныя спісы рамеснікаў, атэстаты на званне майстроў захаваліся ў фондах агульных рамесных упраў беларускіх губерняў: Віцебскай губерні (ф. 2505 – Віцебская і ф. 2506 – Мінская агульная рамесная управа). Звесткі аб рамесных управах іншых губерняў захаваліся ў фондах канцэлярыі (ф. 2507 – Мінская і ф. 2508 – Віцебская). Гэтыя звесткі сацыяльна-эканамічнага характару даюць падставу для даследавання ўтварэння і развіцця спецыяльна-эканамічных устаноў і праўленняў ваенных і гаспадарча-эканамічных устаноў (ф. 2509 – Мінская і ф. 2510 – Віцебская агульная рамесная управа).

Звесткі аб пастаўках харчу і фуражу для войска захаваліся ў фондах магістратаў і мястэчак сведчаць справы Віцебскага (ф. 1430) і Гродзенскага (ф. 129) губернскіх загадаў грамадскага

Можна выкарыстаць і Памятныя кнігі Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губерняў, а таксама друкаваныя справаздачы іх губернатараў, даклады справаздачы губернскіх і земскіх упраў, Мінскай і Віцебскай гарадскіх упраў, якія знаходзяцца ў навукова-даведчай бібліятэцы НГАБ у Мінску.

Звесткі аб сацыяльна-эканамічным развіцці Гродзенскай губерні ўзяты акрамя фонду канцэлярыі гродзенскага губернатара (НГАБ у Гродне, ф. 1), фондаў Гродзенскага губернскага праўлення (ф. 22), фондаў магістратаў губерні (ф. 676 – Лідскі магістрат) і часовай Гродзенскай губернскай выканаўчай камісіі Часовага Літоўскага ўрада ў Гродне (ф. 1168).

Вялікі фактычны матэрыял па вывучаемай праблеме змяшчаецца ў фондах Цэнтральнага архіва старажытных актаў у Варшаве (AGAD), створанага ў 1800 годзе як Цэнтральны польскі архіў. Асноўнымі задачамі, якія павінен быў вырашаць архіў, гэта збор і захоўванне каралеўскіх метрык, польскіх і літоўскіх летапісаў, а таксама ўсяго, што толькі «ў зборах актаў даўніх гаспадарчых адміністрацыйных, ваенных, фінансавых, панскіх і дыпламатычных будынкаў знойдзена важнага і можа зацікавіць грамадства» [66].

У архіве сабраны матэрыялы па гісторыі Польшчы і народаў, якія ўваходзілі ў склад польскай дзяржавы, з XII ст. і да канца Першай сусветнай вайны. У архіве сабраны 400 тыс. адзінак захавання, згрупаваных у 6772 фонды. Па гэтай праблеме можна выкарыстаць кнігі і акты вярхоўных улад Рэчы Паспалітай перыяду рэформ другой паловы XVIII ст., а таксама акты і архівы магнацкіх родаў Браніцкіх, Панятоўскіх, Патоцкіх, Радзівілаў, Замоіскіх і інш.

У архіве Патоцкіх [67] сабраны інвентарныя апісанні маёнткаў магнатаў, акты гаспадарчых старостваў Ашмянскага, Вілейскага, Барысаўскага і інш. (ф. 341), а таксама матэрыялы Канстытуцыі 3 мая 1791 г. (sygn. 197), фінансавыя камісіі Вялікага княства Літоўскага за 1779–1782 гг. (sygn. 198). Вельмі цікавасць рукапісная гісторыя Станіслава Патоцкага (sygn. 236) як пункта погляду адной з магнацкіх груп на падзеі канца XVIII ст.

Вялікае значэнне мае перапіска Ігната Патоцкага за 1773–1786 гг. па пытаннях гаспадарчых пытаннях з купцом і банкірам Бярноём (sygn. 12), варшавскімі купцамі і банкірамі (sygn. 20, 45, 429), з Антоніем Тызенгаўзам (sygn. 438) [68].

Карысны фактычны матэрыял з архіваў Тызенгаўзаў [69] і Радзівілаў. Фамільныя фонды гэтых магнатаў дазваляюць даць дастаткова дэталёвы характарыстыку магнацкай гаспадаркі Беларусі другой паловы XVIII ст. – першай паловы XIX ст. і паказаць уплыў магнацкай гаспадаркі на эканоміку рэгіёна і яе ролю і значэнне ў працэсе генезісу капіталістычных адносін.

Асаблівае значэнне маюць інвентары феадальных уладанняў, якія прыводзяць даныя аб агульнай плошчы зямлі сялянскага двара і асобна аб кожным надзел, з якога сялянін адбываў паншчыну або плаціў грашовы аброк, так званыя «прыёмныя землі» – былыя пустэчы, якія складалі ўтрыманне на існуючых умовах і арандавання ворных земляў, размешчаныя за межамі высковага названага па адзінцы вымярэння «моргамі». Ад памераў надзелаў

двара і аб'ём павіннасцей, якія таксама ўказаны ў інвентарах. Тут змяшчаюцца і асобныя двара і гаспадаркі, валасцей і мястэчак, якія ўваходзілі ў склад дадзенага валасця. Кантоўнасць гэтых крыніц тлумачыцца яшчэ і тым, што акрамя інвентараў XVIII ст. у архівах захаваліся інвентары 40–50-х гг. XIX ст., што дазваляе параўнаць даныя па адных і тых жа гаспадарках. Наша задача аблегчана тым, што падрабязны аналіз інвентараў Беларусі пададзены ў працах І. Уласчыка, В.І. Неўпакоева, Х.П. Стадса, П.С. Казлоўскага, В.У. Чапко [71]. Акрамя інвентараў змяшчаюць звесткі аб народанасельніцтве і асабна аб асобных людзі, у тым ліку працаздольных, колькасць дваровых людзей). Даныя аб асобных людзі пасля параўнання з іншымі крыніцамі выкарыстаны для асабнага аписання і сацыяльнай дыферэнцыяцыі беларускага сялянства.

У інвентарах таксама ёсць матэрыялы, якія характарызуюць сялянскую і гаспадаркі (колькасць сялянскіх гаспадарак і вёсак, агульную колькасць і асабна фальварачнай зямлі ў дзесяцінах). Асобна выдзелена зямля для сельскагаспадарчых вытворчасці, прыводзіцца сярэдняя колькасць раллі, агародаў і садаў, асабна адзін маёнтка. Гэтыя даныя не заўсёды дакладныя і патрабуюць дэталёвай праверкі. Ёсць даныя аб даходах гаспадарак, аб выдатках на будову, колькасці жывёл, інвентару, аб пасавах і ўраджаях, аб выдатках на падтрымку. Даныя аб даходнасці вельмі часта завышаны.

У інвентарах ёсць звесткі аб павіннасцях сялян, заснаваныя на завышаных і незалежнасці сялянскай гаспадаркі.

Інвентары таксама ўяўляюць крыніцы залежала яшчэ ад шэрага фактараў – падрыхтаванасці чыноўніка, часу, які ён мог затраціць на працу ў архіве, пажаданні памешчыка і г. д., фактычна іх выкарыстанне ў архіве адміністрацыйнай рэалізацыі, яны не былі рэалізаваны і могуць быць часткова выбарачна і з вялікай асцярожнасцю, а лепш за ўсё – у перапісках і іншых крыніцах.

Інвентарныя дакументы Варшавы былі далучаны да Цэнтральнага архіва ў Варшаве. У фондах Нацыянальнага музея Варшавы таксама ёсць інвентары аб беларускіх землях [72]. Тут сабраны інвентары аб гандлі, сельскай гаспадарцы, унутранай палітыцы, аб асобных людзі.

У архівах Варшавы выкарыстоўваюць матэрыялы аб падзелах Рэчы Паспалітай у 1791 г. (sygn. 730), разважанні невядомага асобы «на вяршыне краю» ў другой палове XVIII ст. (sygn. 1237), аб старажытных часоў да падзелаў Рэчы Паспалітай (sygn. 1238), аб падзеле 1813 г. (sygn. 1252a), запіскі гаспадарчыя 30–50-х гг. XIX ст.

У архівах Варшавы таксама ўваходзіць з Люблінскага архіва фонды магнатаў Замоіскіх

і інш. У архівах Варшавы таксама ўваходзіць з Расіяй (sygn. 3057), аб дзейнасці Панскай

канфедэрацыі (sygn. 3066), сацыяльна-эканамічным развіцці ў другой палове XVIII ст. Гродзенскага павета (sygn. 3075), акты каралеўскай эканоміі (sygn. 3106), матэрыялы аб уніяцкай царкве ў Літве і Беларусі (sygn. 3153) і інш.

Усе вышэйназваныя крыніцы чакаюць сваіх даследчыкаў па складаных пытаннях сацыяльна-эканамічнага развіцця Беларусі ў другой палове XVIII першай палове XIX ст.

Крыніцы і літаратура

1. Игнатенко, А.П. Введение в историю БССР: Периодизация, источники историографии. / А.П. Игнатенко. – Минск, 1965; Улащик, Н.Н. Очерки археологии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода. / Н.Н. Улащик. – М., 1973; Копыцкий, З.Ю. Сборники документов по истории Белоруссии, изданные в БССР (1921–1971) / З.Ю. Копыцкий. Археографический ежегодник за 1974 год. – М., 1975. С. 13-23.
2. Ігнаценка А.П. Указ. тв. С. 12.
3. Там жа. С. 13.
4. Матэрыялы да гісторыі мануфактуры на Беларусі ў часы распаду феодалізму (1796–1840). – Менск, 1934. Т. 1; Матэрыялы да гісторыі мануфактуры на Беларусі ў часы распаду феодалізму: Статыстыка 1841-1864. Урадавыя мерапрыемствы. – Менск, 1935. Т. 2.
5. Гісторыя Беларусі ў дакументах і матэрыялах. – Менск, 1936. Т. 1.
6. Дакументы і матэрыялы па гісторыі Беларусі (1772–1903). – Менск, 1936. Т. 2.
7. Белоруссия в эпоху феодализма: сб. док. и материалов: в 3 т. Минск, 1961.
8. Инвентари магнатских владений Белоруссии XVII-XVIII вв.: Вилна, Сморгонь. Минск, 1977; Инвентари магнатских владений Белоруссии XVIII вв.: Владение Тимковичи. – Минск, 1982.
9. Игнатенко, А.П. Введение в историю БССР: Периодизация, источники историографии. – Минск, 1965. – С. 14; РДГА ў Санкт-Пецярбурзе, ф. 10, воп. 312.
10. Статистическое изображение городов и посадов Российской империи в 1825 году. – СПб., 1830; Обзорение состояния городов Российской империи в 1833 году. – СПб., 1884; Статистические таблицы о состоянии городов Российской империи. – СПб., 1840; Статистические таблицы о состоянии городов Российской империи, Великого княжества Финляндского и Царства Польского. – СПб., 1842; Статистические таблицы о состоянии городов Российской империи по сведениям на 1847 год. – СПб., 1852; Статистические таблицы Российской империи за 1856 год. – СПб., 1858; Статистические таблицы Российской империи. – СПб., 1863. Вып. 2. Наличное население городов Российской империи за 1858 г.; Экономическое состояние городских населенных мест Европейской России в 1861–1862 гг. – СПб., 1863. Т. 1.
11. Корева, А. Материалы для географии и статистики России: Виленская губерния. / А. Корева. – СПб., 1861; Бобровский П. Материалы для географии и статистики: Гродненская губерния. / П. Бобровский. – СПб., 1863. Ч. 1–2; Зеленский, И. Материалы для географии и статистики России: Минская губерния. / И. Зеленский. – СПб., 1864. С. 1–2.
12. Статистическое обозрение Российской империи. – СПб., 1852. Т. 8. Ч. 1; СПб., 1848. Т. 8. Ч. 3; СПб., 1849. Т. 9. Ч. 34; СПб., 1848. Т. 9. Ч. 4.
13. Памятная книжка Гродненской губернии на 1860 г. – Гродно, 1860; Памятная книжка Минской губернии на 1861 г. Минск, 1862.
14. Антонович, В.Б. Монография по истории Западной и Юго-Западной России. / В.Б. Антонович. – Киев, 1885. Т. 1; О промышленности Юго-Западного края XVIII столетия. М., 1873; Семенов, В.П. Живописная Россия. / В.П. Семенов. – СПб., 1892. Т. 3; Семенов, П.П. Полное географическое описание нашего отечества. / П.П. Семенов. – СПб., 1905. Т. 9; Стукалич, В.К. История и летопись. Очерки по истории городов в Белоруссии. / В.К. Стукалич. Витебск, 1894.
15. Статистическое обозрение внешней торговли России. / М.П. Заблоцкий. – СПб., 1850. – Ч. 1–2.
16. Сравнительное обозрение внешней торговли России за последние 25 лет (1824–1848). / М.П. Заблоцкий. – СПб., 1949.
17. Статистический атлас Европейской России. – СПб., 1851.
18. РДГА ў Санкт-Пецярбурзе, ф. 869, воп. 1, спр. 789–790.
19. Матэрыялы да гісторыі мануфактуры на Беларусі ў часы распаду феодалізму. – Менск, 1934. – С. 4. (1796–1840). Т. 1.
20. Rozprawy o klasie robotniczej. Krakow, 1946; Balinski M., Lipinski J. Polska Warszawa, 1843-1846; Bohnsz X. Spominka o Antonii Kozłowie Wilenski Wilno, 1820. Т. 18; Hedemann O. Historia Wilna, 1930; Baranowski J. Wies I folwark. Studia i zarys. Red. R. Kotodziejczyk. Wroclaw, 1974. Т. 1; Kieniewicz S. Warszawa, 1918). Warszawa, 1975; Kula W. Szkice o manufakturach w Warszawie, 1843-1846. Warszawa, 1936. N. I, II; Lelewel J. Panowanie Stanisława Augusta, 1764-1800. Warszawa, 1935; Leskiewicz J. Znaczenie inventarzy dobr ziemskich dla historii Polski w XVIII w. // Kwartalnik Historyczny. Rocznik LX. Warszawa, 1953; Lomianski H. Rys historyczny wojewodztwa Wielkopolskiego w dawnych granicach (do r. 1795). Wilno, 1935; Miedzywolecie. Wroclaw, 1976; Morzy J. Kryzys demograficzny na Wielkopolskiej polowie XVII w. Poznan, 1965; Rutkowski J. Historia Wielkopolski (do r. 1864). Warszawa, 1953; Rychlikowa J. Dzieje Wielkopolski 1795-1945; Zarys problematyki badawczej // Dzieje Wielkopolski. Warszawa, 1969.

22. Итоговые материалы подворных переписей и ревизий населения России (1646–1858). – М., 1972.
23. Vahre S. Eestima talurahvas hingeloendustre andmeil (1782–1858). Tallin, 1973.
24. ПСЗ. Т. 21 № 15278. С. 304.
25. РДГА ў Санкт-Пецярбурзе, ф. 571, воп. 9, спр. 1886.
26. ПСЗ. Т. 21. № 15550. С. 709-710.
27. Там жа. № 19210. С. 903-904; Т. 30. № 22834. С. 84-87; № 23044. С. 279-280.
28. НГАБ, ф. 295, воп. 1, спр. 83, л. 36.
29. ПСЗ. Т. 31. № 24635. С. 651-653.
30. НГАБ, ф. 2584, воп. 1, спр. 105, л. 16.
31. Кабузан, В.М. Народонаселение России в XVIII – первой половине XIX в. (по материалам ревизий). / В.М. Кабузан. – М., 1963. С. 71.
32. ПСЗ. Т. 32. № 25445. С. 622–623.
33. Там жа № 25882. С. 207–213.
34. 2-е ПСЗ. Т. 9. № 2905. С. 216–217.
35. Кабузан В.М. Указ. тв. С. 74.
36. Переписи населения России. С. 33.
37. РДГА ў Санкт-Пецярбурзе, ф. 571, воп. 9, спр. 50-58.
38. Переписи населения России. С. 35.
39. НГАБ, ф. 168, воп. 2, спр. 6, л. 27.
40. НГАБ у Гродне, ф. 1, воп. 2, спр. 961.
41. Кабузан В.М. Указ. тв. С. 73.
42. НДГА Рэспублікі Літва, ф. 378, воп. 22, спр. 16, л. 93-94.
43. НГАБ, ф. 295, воп. 1, спр. 135, л. 25.
44. Там жа, л. 49, 67, 459.
45. Там жа, ф. 149, воп. 2, спр. 778, л. 14.
46. Там жа, ф. 1430, воп. 1, спр. 2011, л. 27-30.
47. Там жа, л. 6-7.
48. НГАБ у Гродне, ф. 1, воп. 4, спр. 665, л. 7.
49. НГАБ, ф. 295, воп. 1, спр. 501, л. 3-4.
50. ПСЗ. Т. 20, № 14733. С. 665-666.
51. 2-е ПСЗ. Т. 9, Ч. 2. № 7684. С. 280-285.
52. НГАБ, ф. 295, воп. 1, спр. 94, л. 1181.
53. Там жа, спр. 195, л. 9-10.
54. РДГА ў Санкт-Пецярбурзе, ф. 1281, воп. 11, спр. 78, л. 33.
55. НГАБ, ф. 2001, воп. 1, спр. 81, л. 66.
56. ПСЗ. Т. 31. № 24714.
57. Яцунский, В.К. Отчеты Департамента мануфактур и внутренней торговли Министерства финансов дореформенной эпохи как исторический источник. / В.К. Яцунский // Археографический ежегодник за 1958 год. – М., 1959. С. 190.
58. Рыбаков, Ю.А. О приемах проверки достоверности ведомостей феодальной России XIX века / Ю.А. Рыбаков // Источниковедение отечественной истории. Вып. 1. – М., 1973. – С. 296; Ионова, В.В. Социальный состав помещиков промышленников (по материалам статистических сборников 40 – 50-х годов XIX века) / В.В. Ионова // Проблемы истории. – М., 1983. Вып. 13. – С. 175.
- Міністэрству ўнутраных спраў накіроўвалі толькі копіі справаздач, а арыгіналы атрымліваў імператар.
- Гэты вынік сабраны галоўным чынам даныя па Гродзенскай і Віленскай губернях.
- Урач, Н.П. Отчеты губернаторов как исторический источник / Н.П. Урач // Проблема архивоведения и источниковедения. – Л., 1964. – С. 240.
- Урач, Н.П. Отчеты губернаторов Литвы и Западной Белоруссии как исторический источник / Н.П. Урач // Проблемы источниковедения. – М., 1983. – С. 110.
- Урач, Н.П., Нифонтов, А.С. Статистика урожаев в России (по материалам губернаторских отчетов) / А.С. Нифонтов // Исторические исследования. Т. 81, вып. 1, с. 161-188.
- Урач, Н.П., Нифонтов, А.С. Статистика урожаев в России (по материалам губернаторских отчетов) / А.С. Нифонтов // Проблемы истории. – М., 1983, воп. 1, спр. 6; ф. 1929, воп. 1, спр. 1, 5.
- Ustawa Akt Dawnych w Warszawie. Warszawa, 1988. S. 1.
- Wielkopolskiemu Publicznemu Potechich. Dział IV.
- Wielkopolskiemu Publicznemu Potechich. Dział XIX, pudło 1-84, Dział XX, XXI.
- Урач, Н.П. Назначение обязательных инвентарей в Белоруссии и Литве / Н.П. Урач // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. Таллин, 1973. – С. 111.
- Урач, Н.П. Составление обязательных инвентарей в помещичьих хозяйствах в 40-х годах XIX века и значение их как исторического источника. / Н.П. Урач // Источниковедение проблемы истории народов Прибалтики. – М., 1983. – С. 313-318.
- Урач, Н.П., Неупокоев, В.И. Источники по истории помещичьей деревни Литвы во второй трети XIX века / Н.П. Урач // Источниковедение проблемы истории народов Прибалтики. – М., 1970. – С. 249 – 266; Козловский, П.Г. Инвентари и переписи магнатских владений Белоруссии XVII – XVIII вв. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. – Минск, 1964, С. 24-42; Воронков, И.А. Инвентари помещичьих владений Белоруссии XVIII в. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. – Минск, 1962, С. 10-14.
- Урач, Н.П., Неупокоев, В.И. Исторический источник по истории польской феодальной деревни. Вопросы истории. – 1950. – № 4.
- Урач, Н.П., Неупокоев, В.И. Переписи помещичьих владений в Литве. Narodowego. Dział A, sign. 5, 74, 87, 109, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 232, 239, 256, 261, 284^a, 284^b, 284^c, 284^d, 284^e, 284^f, 284^g, 284^h, 284ⁱ, 284^j, 284^k, 284^l, 284^m, 284ⁿ, 284^o, 284^p, 284^q, 284^r, 284^s, 284^t, 284^u, 284^v, 284^w, 284^x, 284^y, 284^z, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 355, 356, 359, 368, 447, 449, 451,